

Kosach, Larisa Petrovna
Адвокат Мартіян.

Title transliterated:
Advokat Martiyan

ЗАГАЛЬНА
БІБЛЇОТЕКА

ЛЕСЯ УКРАЇНКА
(ЛАРИСА КОСАЧ-КВІТКА)

АДВОКАТ МАРТІЯН

ДРАМАТИЧНА ПОЕМА

ЛЯЙПЦІҐ
УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ
головні склади:
BERLIN W 62 / ЛЬВІВ / WINNIPEG MAN. (Canada)

Досі появилися оці книжки:

1—6а. Лепкий Б., Начерк історії української літератури (до нападів Татар). І., нове ілюстроване видання.
7. Левицький-Нечуй Ів., Запорожці.
8. Ляфонтен Ж., Байки (в 4 образками).
9—11. Карпенко-Карий, Суета, нове видання.
12—14б. Крушельницький Антін, Іван Франко, поезія (Літературні характеристики укр. письменників, І).
15—16. Руданський С., Співомовки (зі вступ. Лепкого).
17. М. Вовчок, Девять братів і десята сестричка Галя.
18—20. Ахеліс Тома, др., Начерк соціольоґії.
21. Мамін-Сибіряк Д. Н., Чутлива совість.
22—23. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть І.
24—25. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть ІІ.
26—27. Кміт Юрій, В затінку й на сонці оповідання.
28—29а. Збірник народніх пісень і дум.
30—33а. Чайківський Й., Всесв. історія І, стар. віки (з ілюстр.).
34. Кіплінґ Р., От собі казочки (з двома ілюстр.).
35—36. Кіплінґ Р., От собі сторійки (з трома ілюстр.).
37. Бернзон Б., Новоженці, комедія в двох діях.
38—39. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть ІІІ.
40. Езоп, Байки.
41—43б. Барвінський В., Скошений цвіт, повість.
44—47. Раковський Ів. др., Психольоґія, І.
48. Андреєв Л., Три оповідання.
49—50. Карпенко-Карий, Хазяїн, комедія.
51. М. Вовчок, Сестра, Козачка, Чумак (оповідання).
52. Бєрнзон Б., Понад сили, драма.
53—56. Чайківський Й., Всесвітна історія ІІ, серед. віки.
57—59. Ніцше Фр., Так мовив Заратустра. Часть IV (кінець).
60. М. Вовчок, Від себе не втечеш (оповідання).
61—62. Ібзен Г., Будівничий Сольнес, драма.
63—64. Гоголь М., Тарас Бульба, повість (з ілюстр.).
65. Руданський С., Цар-соловей, поема-казка.
66. Мольєр Ж. Б., Лікар-шуткар, жарт у 1 дії.
67. Котляревський Ів., Наталка Полтавка, укр. опера.
68—72. Чайківський Й., Всесвітна історія ІІІ, нововічна.
73—74. Николишин Д., Розладдє, драма.
75. М. Вовчок, Кармелюк, Невільничка (оповідання).
76—77. Геновефа, опов. (з образк.).
78. Куліш П., Орися, Дівоче серце, Січові гості.
79. Кобилянська Ольга, Некультурна, новеля.
80. Кобилянська Ольга, Valse mélancolique.
81—84. Франс Ан., На білих скалах, повість.
85—86. Толстой, Л., Живий труп, драма.
87—91. Барвінський О., Спомини з мого життя, І.
92. Яричевський С., Княгиня Любов, драма.
93. М. Вовчок, Сон, Одарка, Чари, Ледащиця.
94—98. Лепкий Б., Начерк іст. україн. літер., книжка ІІ.
99. М. Вовчок, Інститутка.
100—103. Антонович В., Коротка історія Козаччини.
104. Аверченко, Гуморески.
105. Барвінок Г., Русалка.
106—107. Лепкий Б., М. Шашкевич (Літ. хар. укр. письм. ІІ).
108—110б. Куліш П., Чорна Рада, повість.
111. Толстой Л., Полонений на Кавказі, правд. подія.
112—113. Берґзон, Ан., Вступ до метафізики.
114. Франс Анатоль, Комедія про чоловіка, що оженився з німовою, жарт у 2 актах.

ЛЕСЯ УКРАЇНКА
(ЛАРИСА КОСАЧ-КВІТКА)

АДВОКАТ МАРТІЯН

ДРАМАТИЧНА ПОЕМА

УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ КИЇВ—ЛЯЙПЦІҐ

ГОЛОВНІ СКЛАДИ:

Ukrainska Knyharnia
658—660 Main Street
Winnipeg Man.
(Canada)

Українська Накладня
с. з о. п.
BERLIN W 62
Kurfürstenstr. 83

Товариство „Просвіта“
у ЛЬВОВІ
Ринок 10

Printed in Germany

ДІЯЧІ:

Адвокат Мартіян Емілій.

Аврелія—його дочка.

Валент—його син.

Альбіна—його сестра.

Люцілла—її дочка, Мартіянова небога.

Констанцій—писар у Мартіяна.

Брат Ізоґен—значний християнин, належний до клиру.

Ардент—молодий християнин.

Мім—німий раб.

Германець—ворэтар.

Центуріон вігілів.

Сторожа, сусідки.

Діється в місті Путеолях при Неапольській затоці, в домі Мартіяновім, в III ст. по Р. Х.

I.

Перістіль (хатній дворик) у Мартіяновій оселі, оточений критою колонадою, простого, навіть суворого стилю, і кімнатами, що виходять дверима на ту колонаду; з одного боку кімнати побудовано на два поверхи, на горішній ведуть вузенькі сходи. Дворик посипано піском і засажено де-не-де трівкими ростинами, здебільша агавами; подекуди стоять прості лавки з сірого каменя. Посередині круглий ставок без квіток ні покрас; коло нього великий соняшний дзиґар і менший водяний (клепсідра), там-же стовп з почепленою на ньому мідяною дошкою, клевцем і великою ліхтарнею на гаку. В глибині перістіля вузька брама з кватиркою в одній половинці і з фірткою в другій. Коли брама відчиняється, видко хороший морський краєвид.—На переді, з одного боку до перістіля притикає чималий Мартіяновий таблін (кімната для роботи), теж дуже простий, без покрас, заставлений полицями і кошиками, де лежать у великому порядку кодекси, таблиці, сувої і зшитки пергаменту і всякі знадоби до писання. В табліні тілько задня стіна мурована, а дві бічні заміняються завісами, що можуть розсуватись. Дія відбувається рівночасно і в табліні і в перістілі.—Констанцій, дуже скромного вигляду молодик, наготовляє в табліні все до роботи; розкладає документи ріжні на столику, присуває до столика крісло з скамничкою під ноги і складаний дзиґлик, вигладжує навосковані таблиці і загострює стиля (палічку до писання).—Мім, німий раб, стирає порох з соняшного дзиґара, придивляється, де стоїть на ньому тінь, потім раптом б'є клевцем по мідяній дощці, сильно, різко, мов на ґвалт, але сам при

тому має дуже спокійне обличчя, немов пробуває в найглибшій тиші.—Збоку, з проходу, що по-за табліном, виходить Мартіян, чоловік поважного, але ще не старого віку, торкає Міма за плече, всміхається і подає рукою знак, що годі калатати. Мім спиняється, відходить набік і, взявши граблі, розрівнює пісок поміж агавами. Мартіян увіходить у таблін.

Мартіян. Здоров, Констанцію.
Констанцій. Здоров, патроне.
Мартіян. Мій вірний Мім як доля невмолимий,
за ним уже роботи не проспати.
[Сідає на кріслі].
Ти роздивився, що в нас на черзі?
Констанцій. Так, маємо тепера тую справу
про конфіскату ґрунту, що належить
тутешній церкві.
Мартіян. Добре. Я вже де-що
налагодив для оборони важне,
а ти там по законах пошукай,
як довго погребове товариство
задержує свої права на землю,
що зайняло колись під кладовище,
хоч потім перестало там ховати.
[Констанцій дістає з полиці кодекс, сідає на дзиґлик і переглядає параграфи. Мартіян бере один із сувоїв, що на столі і читає уважно].
Констанцій [несміло, не підводячи голови].
Патроне, єсть одна приватна справа.
Мартіян. Чия?
Констанцій. Твоя.
Мартіян. Яка-ж? Не розумію.
Констанцій. Твоя жона...
Мартіян [шорстко]. Не маю я жони.

Константій. Пробач... я хтів сказати, є відомість,
що Туллія вже позов учинила
у суд про половину всіх маєтків,—
се ніби то належить їй від тебе
після розлуки шлюбу.

Мартіян [видимо вражений, але панує над собою].
Що-ж, нехай.

Константій. Ти не доручиш розпитать докладно?

Мартіян. Суд сповістить про все, як буде кликать.

Константій. Я чув, що в неї є в суді зарука,
бо муж її...

Мартіян [сухо]. Мені се нецікаво.—
Ти вже знайшов параграф?

Константій. Ще, патроне.

[Обидва мовчки читають.—Тим часом за брамою якийсь глухий гомін голосів, потім він стихає. Одчиняється брама і воротар германець, увійшовши крізь неї з вулиці в перістіль, подає Мімові якусь табличку і показує йому знаками, щоб комусь передати на горішній поверх. Мім бере табличку і подається з нею до табліна. Воротар пробує його затримати, але він дивиться на нього люто і крутить головою. Воротар махає рукою і йде знов за браму.—Мім увіходить у таблін і подає Мартіянові табличку, а сам стає на порозі].

Мартіян. Се що таке? Від кого і до кого?
Немає напису. [Читає]. „Я жду тебе
у кожду пору дня чи навіть ночі.
Ти будеш, як в раю. Цілую міцно
тебе—так, як люблю“. [Здвигає плечима].
Не розумію!
[Усміхаючись].
Констанцію, а може се до тебе?
То вибачай за помилку. [Подає йому табличку].

Констанцій [не беручи]. Ні, ні,
сього не може бути, запевняю!

Мартіян. Чого-ж ти так сахаєшся? Цідула
гречненько зложена й не без вогню.

[Знаками питає Міма, де він узяв табличку. Той показує на браму і повторяє ті рухи, що робив йому воротар].

Мартіян [уже досадливо].
Щось неподобне!

[Махає Мімові рукою, той виходить].

Констанцій. Певне жарт якийсь.

Мартіян. Тепер-же в нас не першого апріля!

[Виходячи в перістіль, з порога до Констанція].

Ти вільний поки-що. Покличу потім.

[Констанцій з кодексом виходить з табліну праворуч].

Мартіян [гукає, підвівши голову вгору].
Авреліє!

Аврелія [озивається з горішньої кімнати].
Я йду!

[Збігає по східцях вділ до батька. Аврелія молоденька, вродлива дівчина, в голосі і в рухах є щось нервове, рвачке].

Мартіян. Скажи, ти знаєш,
хто се писав? [Показує їй табличку].

Аврелія [бистро глянувши]. А!...

[Вихоплює табличку, ховає в своїй одежі і подається бігти назад].

Мартіян. Стій!

[Аврелія спиняється].

Почім ти знаєш,
що то до тебе?.. Напису-ж немає.

Аврелія. Я думала... я... дійсне... я не знаю...

Мартіян [суворо]. Дивую, дочко, що тебе призводить
поводитися так, мов ти зросла
невільницею десь у ґінекею.
Якісь таємні листи... хтось тебе
одважується кликать на стрівання
„у всяку пору дня чи навіть ночі"!..
Чому-ж не може він прийти сюди
і чесно попросить руки твоєї?
Чи сам він тямить, що того негідний?
[Аврелія мовчить].
Ну! Говори-ж!

Аврелія. Та то зовсім не „він"...

Мартіян. Як? Що таке?.. Не впору ти жартуєш.

Аврелія. Я не жартую... Се... писала мама.

Мартіян [як громом поражений].
Що ти говориш?!.. Ох, яка-ж безличність!

Аврелія. Не говори про маму так! Яка-ж тут
„безличність", що вона мене кохає?
І я її люблю! Авже-ж, люблю!
Вона мене до себе жити кличе,
і я-б давно пішла до неї жити,
якби я не була так непростимо,
ганебно боязка!..
[Порив її розрішається плачем].

Мартіян. Тепер я бачу,
яку страшну я помилку зробив,
ховаючи від тебе всі провини
твоєї матері супроти мене.

Аврелія [перестає плакати, спокійніше].
То все одно. Мені вас не судити.
Нехай вона супротив тебе й винна,
мені-ж вона нічим не завинила.

Мартіян. Вона тебе покинула малою.
Аврелія. Вона покинуть мусіла сей дім,
а що лишаюсь я в ньому аж досі,
то з того винен ти.
Мартіян [гнівно]. Опам'ятайся!
я винен, що ти маєш рідну хату,
а не живеш з вітчимової ласки?
По твойому, то се вина́?
Аврелія. Я, тату,
мовчатиму, щоб не гнівить тебе.
Мартіян. Тепер твоє мовчання не поможе.
Ти завдала мені тяжку зневагу.
Договорімось краще вже до краю.
Як ти мій дім так прагнеш проміняти
на дім вітчимовий...
Аврелія. А що-ж такого?
Якби я вийшла заміж,—не зміняла-б
я твого дому на оселю свекра?
Чи й то було-б зневагою тобі?
Мартіян. В тім є ріжниця.
Аврелія. Жадної не бачу.
Була-б ріжниця, якби всі дівчата
йшли заміж по любови. Хто-ж не знає,
що віддаються часто лиш для того,
щоб вирватися з батьківського дому?
Мені страшніший нелюб, ніж вітчим,
але й для мене, тату, рідна хата
в темницю обернулась...
Мартіян. Справді, дочко?
Аврелія. Що-ж, тату, придивись, як я живу:
самотна цілий день, і навіть слуги—
як не глухонімі, то чужомовні.

Ти їх таких навмисне добіраєш,
аби не наслухали й не плескали,
аби ніхто не знав, що в тебе в домі
звичаї християнські...

Мартіян. Ти-ж бо знаєш,
що мушу я таїтись.

Аврелія. Так, я знаю,
але хіба мені від того легше?
Ти певне справді мусів заховати
мене за мурами від християнок,
щоб я в товаришок не набіралась
палкого духу, щоб необережно
не зрадила себе й тебе як-небудь.
Якби-ж я з ідолянками зійшлася,
було б тобі ще більше не до мислі.
От я й живу неначе у пустині.
[З гірким сміхом].
Для повної подібности—наш двір
піском посипано та колючками
засажено! Зовсім пустиня!

Мартіян [лагідно]. Доню,
що можу я тобі на се сказати?
Хіба лиш те, що є в громаді нашій
чимало гарних, молодих дівчаток,
що добровільно так живуть, як ти,
зрікаючись веселощів, пишноти.

Аврелія. Вони живуть так для живої віри,
а я для мертвої так гинуть мушу.

Мартіян [вжахнувся].
Для мертвої? Ти щось страшне сказала...
Хіба ти вже... не віриш у Христа?!

Аврелія [сумно]. Я вірю, тілько віра тая мертва.

Мартіян. Як розуміть тебе? Се щось несвітське!
Аврелія. Бо й я до світа не належу, батьку,
ні до надземного, ні до земного.
Мартіян. Авреліє! Та ти-ж мене вбиваєш
речами сими!
Аврелія. Я замовкну, тату.
[Похиляється, сумно-покірливо опустивши руки].
Мартіян. Ні, донечко, ні, не мовчи, благаю!
Скажи мені, признайся, хай я знаю
недугу твого духа! Може якось
її ще можна вигоїти.
Аврелія. Трудно...
Чим має жити тая віра, тату?
Вона-ж, як той наш Мім, глухоніма,
і тілько має стежити, як тихо
пересувається життя, мов тінь
на соняшнім дзиґарі. Я-ж не смію
одвідувати в'язнів чи служити
убогим, як оті дівчата роблять,
що ти спогадував.
Мартіян. На тії кошти,
що мав-би я потратити, щоб двір сей
тобі вже не пустинею здавався,
я помагаю потаємки вбогим
Ти в'язнів не одвідуєш на те,
щоб я їх міг з темниці визволяти,
бороначи їх справ, як адвокат,
неначе-б то до віри непричетний,—
я через те довірря маю в суддів.
Аврелія. Те все робити міг-би ти й без мене
ще й краще. Навіть ту непишну одіж,
що я ношу, віддав-би на убогих,

якби я вмерла... [Нервово]. О, далеко більше
я помогла-б тобі, коли-б умерла!
Мартіян. Не заслужив я слів таких від тебе.
Се просто марнота й дрібна досада
в тобі говорять. Як „непишна одіж“
тебе так журить,—можу справить кращу.
Аврелія. Мені не треба кращої одежі —
для кого й нащо мала-б я вбіратись?
Мартіян. Ти так говориш, наче ідолянка.
Чого-ж „для кого й нащо“? Отже хутко
Великдень в нас, те радіснеє свято,
коли й убогі дбають про убрання.
Аврелія. Вони до церкви ходять, межи люде.
Мартіян. Чи ми святкуємо про людське око?
Се-ж тільки ідоляне уважають,
що свято в тім, щоб орґії прилюдні
справляти з галасом, а християне
і в затишку шанують боже свято.
Аврелія. Не знаю, може се і грішна думка,
але як ми святкуємо отак,
замкнувшись від усіх, в той час як инші
єднаються для радощів у гурт,—
мені здається, наче ми вигнанці,
що й бог до нас не признається в небі,
як ми не признаємось до нього
перед людьми.
Мартіян. Колись і я так думав,
але й громада наша й сам єпископ
мене запевняли, що більше значить
для церкви ся моя таємна служба,
ніж якби я пішов хоч і на смерть.
Аврелія. Я не кажу про тебе, лиш про себе.

Мартіян. Хіба не можеш ти Христа любити
таємною та щирою любов'ю?
Аврелія. Моя любов, так як і віра, мертва.
Мартіян. Авреліє! Знов сі страшні слова.
Аврелія. Страшніше те, що криється за ними...
[Після павзи].
Ти пам'ятаєш, тату, те різдво,
як ти мені розповідав уперше
про народження бога в Вифлеємі?
Мартіян. Авже-ж, хіба-ж я міг-би те забути?
Я хтів-би знов побачити те світло,
що сяло у твоїх дитячих очах,
почути теє радісне тремтіння,
що й я від тебе переймав тоді,
як ти сиділа на руках у мене.
Аврелія [мрійливо].
Я довго, довго в тую ніч не спала...
Я марила про божеє дитятко,
що в світ прийшло при співах ангелиних,
при яснім промені зорі нової.
У думці я до нього шлях верстала
з трьома царями і несла дари,
та мира, злота й ладану замало
мені для сина божого здавалось.
Я пурпуром вертеп йому встеляла,
вибірні квіти сипала у ясла,
в серпанки що-найтонші угортала,
і забавки робила з самоцвітів.
Мартіян. Безгрішні у дитини сії мрії,
але в дорослої вони подібні
до ідолянства.
Аврелія. О, не бійся, батьку!
вони давно погасли... ще тоді,

як ти другого ранку мовив нишком:
„Дитинко, ти не говори нікому
про те, що я розказував учора“...
Я тілько часом з гіркістю в души
спогадувала їх, як на одправі
убогій хатній тут стояла. „Боже!—
я думала,—такі мої дари!..“.
Мартіян. Христос пишнот від нас не вимагає.
Аврелія. А все-таки я чула, що в церквах
є малювання і величні співи,
але мені заказано те все.
Я тілько безборонно бачу в вікна
на вулицях весь ідолянський культ:
веселі сатурналії, поважні
теорії *) жерців, похід весталок,
і думаю: „ся віра неправдива,
але чому в ній стілько є краси,
а наша правда так убого вбрана?“
Від сих думок любов моя вмірає...
Мартіян. Авреліє! Коли ти християнка,
то вищую красу повинна тямить,
ніж ту, що ідоляне утворили.
Аврелія. Не бачу я її навколо себе!..
Ні, правда, раз я бачила її,
та ти сказав, що для мене теє...
Мартіян. Що саме?
Аврелія. Раз колись я в цирк пішла
ще з мамою. . Ти гнівався на неї...
Мартіян. Бо знав, що призвела її до того
пуста цікавість. А тобі ще й шкода

*) Теорії—релігійні процесії.

була з того—ти цілу ніч горіла,
маячила, жахалася, кричала...

Аврелія. А все-таки то був єдиний раз,
що я побачила на власні очі
ту вищую красу, таку живу,
таку страшну...

Мартіян. Ти ще й тепер тремтиш
від спогаду самого. Непотрібно
було тебе туди водити!

Аврелія. Може...
Навіщо справді бачити було,
як дівчина, вродлива, молоденька,
у білих шатах стала на арені,
мов розцвіла на полі золотому
лілея біла? Нащо я те чула,
як арфою еоловою ніжно
вона там заспівала: „Аллилуйя!“
Ой, нащо, нащо я тоді той пурпур
живий угляділа?.. Я розумію,
чому тоді ті люде як безумні
з амфітеатру кинулись на круг, волаючи:
„ми християне!..“
[Голос її істерично здіймається].

Мартіян. Тихше,
вгамуйся, доню.

Аврелія [нервово сміючись].
Що? Почують люде
на вулиці, як ми тут, зачинившись,
у-голос признаємось до Христа?

Мартіян. Я мушу замикатись.

Аврелія. Так, я знаю.
І ти-б хотів, щоб я вуста замкнула,

а тілько серцем богові молилась?
Чи так?

МАРТІЯН [тихо, упокорено].
Так, доню.

АВРЕЛІЯ. Ну, то знай-же, батьку,
що я не можу так. Бо щоб мовчати,
то треба все забуть. Коли-ж я мушу
забути те, що бачила там в цирку,
то мушу я піти від тебе пріч.

МАРТІЯН. Для чого-ж, донечко?

АВРЕЛІЯ. Тоді забуду
лілею білу, як сама розквітну
трояндою, нехай і не святою,
зате роскішною! Щоб я забула
арену золоту—хай злототкані
простеляться під ноги килими.
Нехай заглушить гучний грім музики
луну святу еолової арфи.
Я з думки викину крівавий пурпур,
як обів'ють мене шовки червоні,
як цвіт юнацтва буде, мов безумний,
мені волати: „ми твої раби"!

МАРТІЯН [з жахом дивиться на неї].
Авреліє! Де ти взяла сі мрії?

АВРЕЛІЯ. Від матері.

МАРТІЯН. Вона тебе навчала?..

АВРЕЛІЯ. Вона мені се в кров передала,
бо я її дитина.

МАРТІЯН. Не моя?

АВРЕЛІЯ. Ти сам мене позбавив свого спадку.
Уста замкнувши, ти замкнув і серце,
і я не хочу більше прислухатись,
що там в ньому, як у темниці, стогне,

нехай умре і стогін... Відпусти
мене до матері.
Мартіян. Чи ти гадаєш,
що там вітчим тебе нарядить зараз
у злото й пурпур?
Аврелія. Мама говорила,
що незабаром припадуть їй гроші
чималі звідкись.
Мартіян. Ти не знаєш, відки?
Аврелія. Я не питала. Все одно для мене.
Мартіян. Вона від мене хоче відсудити
маєтку половину.
Аврелія [прикро здивована]. Справді так?
Мартіян. Вона й тебе либонь для того кличе,
щоб мати більше права до маєтку.
Аврелія. Сього не говори! Не буду й слухать!..
Що мати хоче відсудить маєток,
се негаразд... А втім... як добре зважить...
се може й дійсно матері належить.
Мартіян [різко].
Ти дійсно добре зважила!
Аврелія. Що-ж, батьку,
все-ж мати віддала тобі самому
життя молодшу, кращу половину.
Мартіян. Стидайся! По якому ти говориш?
То се ти думаєш, що так і слід
життя своє частками продавати
за гроші то одному, то другому?
Іди! Ти справді не моя дитина!
Аврелія [і собі розпалившись].
Так! Не твоя! Не хочу буть твоєю!
Твоєю бути—се віддати значить
і молодість, і душу, і красу,

замкнутися і зникнути од світа,
а що за теє мати? Рабську долю,
нудне, безглузде, сіре животіння.

Мартіян. Але за гроші можна-б ще терпіти?
Чи так, по-твойому?

Аврелія. Я вже сказала
все, як—по-мойому, і більш нічого
не маю говорити.

[Повертається йти, але спиняється на ході].

Мати завтра
збірається в Єгипет, бо вітчим
від цезаря туди легатом їде.
Як що сьогодні я прийду до неї,
вона мене в Александрію візьме,
і там я буду жити, як царівна
єгипетська!

Мартіян. Дочкою Клеопатри?

[Аврелія мовчки метнула на батька погляд повний ненависти і швидко полалась по сходах нагору].

Мартіян [кинувся було за нею, але спинився].
Ні... Що я їй скажу?...

[Знесилений сідае на камінну лавку].

Як се негідно,
як низько вийшло! Нащо я се мовив?

[З кімнати, що в глибині перістіля, виходить Валент, молодий хлопець, подібний до Мартіяна не тільки вродою, але й рухами, хоча не має стілько стриманости і влади над собою, як батько].

Мартіян. Ой, сину, сину,
якби ти знав, яке у мене горе!

Валент. Я чув з кімнати вашу всю розмову.

Мартіян. І що-ж?

Валент. Сестра де в чому слушність має.
Мартіян. Так?..
Валент [лагідно, але рішучо].
Звісно, по-жіночому вона
невтримливо з тобою говорила,
та й їй далась нелегко та розмова.
Аврелію я розумію. Сам я
себе тут наче зайвим почуваю.
Та й справді, батьку,—нащо ми тобі?
Мартіян. Ти не питав-би так, якби мав діти.
Валент. Я знаю, ти нас любиш. Ми тебе,
повір, теж любимо.
Мартіян. Твоя сестра
того не доказала.
Валент. Що робити?
Обоє ми не винні, що не маєш
собі ти з нас ні помочі, ні втіхи.
Ми в тебе в домі тілько бути сміем,
а жити нам не можна, щоб не стати
для тебе каменями спотикання
на трудному шляху. То чи не краще,
якби зовсім нас тута не було?
Коли ти любиш нас, тобі самому
повинно бути тяжко, що для тебе
ми так марнуєм молоде життя.
Мартіян. Чому ти, сину, кажеш „ми“? Хай справді
не вмів я виховать сестри твоєї,
але-ж тебе я виховав инакше:
ти був у школі, маєш товариство,
я від людей тебе не заховав.
Валент. То, батеньку, ще гірше. Се не знає
Аврелія, як часом тяжко в людях,
а то-б не нарікала на „пустиню“...

У школі—тож були щоденні муки,
тортури справжні! Школярі у нас
всі на „римлян“ і „християн“ ділились,
зчиняли раз-у-раз сперечки, звади,
два таборі були непримиренні,
як на війні. Мене-ж і ті, і другі
„меживірком“ дражнили, та й тепера
молодики так само називають
за те, що я—з твого наказу, батьку,—
здаюсь байдужим до змагань за віру.
Між ідолян і християн одмінком
холодним та оспалим я блукаю...
Ніхто не знає, що в мені кипить!

Мартіян. Господь, мій синку, знає все таємне.
Він дасть тобі заплату.

Валент. За що, батьку?
Чим прислужився я до слави бога?
Чим сам собі я славу заслужив?

Мартіян. Де ти навчився славолюбства?

Валент. В тебе.
У мене дух займався, як я слухав
про вхід Господній у Єрусалим,
коли юрба народу незчисленна
„Осанна Сину божому!“ кричала,
і віття ліс над нею колихався.
Се-ж був тріумф!

Мартіян. Та не найбільший, сину.
Мовчазно терплячи наругу й муки,
Син божий звеличав вінець терновий
над всі вінці земні. То був тріумф.

Валент. І той ще не найбільший. Там, на небі,
сів божий Син праворуч край Отця,

а в судний день, при сурмах ангелиних,
появить славу другого пришестя...
Мартіян [побожно].
Так сподіваємось. Але-ж, Валенте,
належить слава богові — не людям.
Валент. Павло апостол, батьку, був людина,
проте-ж він славен був по всіх світах.
Ареопаґ, філософи премудрі
чоло клонили перед ним. Народи
всіх мов перейняли його імення.
Церкви — то світачі його. Ох, батьку,
я за таке життя стерпів-би все!
Мартіян. Не всім те дано.
Валент. Знаю я, що слава
святая не судилася мені,
бо сина-проповідника не сміє
у себе мати Мартіян Емілій.
Мартіян. Син адвоката може прилучитись
до діла батька. Звісно, се завдання
не так величне...
Валент. Я твого завдання
не зневажаю, та мене не ваблять
закони й коментарії на їх.
Та й справи християнські не що-дня-ж бо
трапляються.
Мартіян. За се хвалімо бога!
Валент. Та й... Я з тобою буду щирий, батьку...
Такої слави, як твоя, для мене
було-б недосить. Був я у суді,
тоді, як ти там промовляв. Дивую,
як міг ти говорити! Не зійшов ти
ще й на трибуну, а вже там стояла
клепсідра, той холодний часомір,

що краплею по краплі, невблаганно,
відмірює тобі той час короткий,
що вділено для оборони правди.

Мартіян. Так що-ж, Валенте? Світачам небесним,
і тим порядок дано й певний час,
коли і скілько їм світить на землю.
Я до порядку звик. Хіба промова
моя була невдала?

Валент. Ні. Здається,
промова та була з найкращих саме.
І що-ж? Кому ти розсипав ті перли
ясного розуму? Якісь діди,
засушені в пергаментах, шукали
параграфів по кодексах в той час,
як ти вдавався до душі та серця!

Мартіян. Та судді й мусять пильнувать законів.
Я більше удавався з тим до люду,
а люд, здається, не байдужий був.

Валент. Юрба плескала не тоді, як справді
ставав ти на верхівлі свого хисту,
а як спускався до низин утертих.
Я червонів при тих аплодисментах.

Мартіян. Хіба вже завжди так?

Валент. Та хоч-би й ні,
то все-ж я, батьку, вражений за тебе.
Останній проповідник з передмістя
яскравішу, живішу славу має,
ніж ти, найперший в місті адвокат!
Я-б не стерпів такого!

Мартіян. Слухай, сину,
чи слава-ж є — найбільша надгорода?
Чи-ж найпочесніше у світі — лавр?
Шанебний дуб, оливна гілка миру,

свячена пальма — чи-ж не рівноправні
вони славутнім лаврам?

Валент. Може бути.
Та — що кому належить. Он сестра
волить як не лілею, то троянду.
А я волію — лавр. Такий я вдався.
Я пробував усі, мені приступні,
шляхи до слави. Вірші, проза, драма,
наука — все те зрадило. Не маю
я до письменства хисту. Чин живий,
або живеє слово — се талан мій,
я син оратора таки недарма!
То досі скрізь цвілим і сірим муром
ставала на дорозі обережність.
Я не проламувався через мур,
шануючи твоє завдання, батьку,
але тепер знайшов я кружну стежку,
що вже тобі шляху не переріже...

Мартіян. Яку-ж то саме?

Валент. Я вступлю до війська.

Мартіян. Ісусе Христе!..

Валент. Що-ж ти так жахнувся?
Чи мало християн у війську служить?

Мартіян. Але-ж вони там служать по неволі,
а ти по волі мав-би лити кров,
носити цезарські орли, приймати
з нечистих рук вінці!

Валент. Бо чисті руки
вінців не мають для таких, як я.
Я людських душ не смію боронити
від князя тьми, то буду проганяти
хоч темні орди варварів північних.
Піду туди, де бій кипить найдужче,

а там уже ніхто не запитає
мене про віру. Там — аби одвага
та добрий меч; а се у мене буде.
Сьогодня запишуся в легіон.

Мартіян. Сьогодня?..

Валент. Що-ж уводитись? Навіщо?
Когорта має вирушити завтра.
У мене все готове.

Мартіян. Сину! сину!

Констанцій [увіходить].
Пробач, патроне, що тебе турбую.
Брат Ізоґен прийшов у пильній справі.

Мартіян. Проси в таблін. [Констанцій виходить].
Я ще, Валенте, потім
поговорю з тобою. Будь-же дома.

Валент. Якусь годину можу ще побути.

[Іде через перістіль у свою кімнату. Мартіян іде в таблін і стрічає там Ізоґена, старого, поважного, спокійно-суворого чоловіка].

Ізоґен. Мир, брате мій.

Мартіян. Мир і тобі.

[Показує Ізоґенові на крісло, той сідає, Мартіян— проти нього на дзиґлику].

Ізоґен [придивляючись до Мартіяна]. Чого се
ти наче горем битий?

Мартіян. Ох, мій брате,
у мене діти гинуть!

Ізоґен. Що-ж їм сталось?
Я-ж бачив їх здоровими недавно.

Мартіян. Вони не тілом хворі, тілько духом.
Я трачу їх обох. Моя дочка
іде до матері, а син до війська.
Обом погибель певна.

Ізоґен. Що ти кажеш!
Та нащо ж ти пускаєш їх на згубу?
Ти-ж батько їм — ужий своєї влади!
Мартіян. Не смію, брате. Говорив я з ними,
не як маючий владу, а як той,
що в глибині душі провину чує.
Ізоґен. Яку-ж провину?
Мартіян. Я, мов ідолянин,
дітей своїх на жертву рокував,
я положив їх на вогонь повільний —
тепер вони конають. [Замовкає в тяжкому смутку].
Ізоґен. Мартіяне,
ще не зовсім тебе я зрозумів,
а то-б я може дав якусь пораду.
Мартіян [з раптовим поривом надії схопив Ізоґена за руку].
Дай, брате, дай пораду! Поможи
мені моїх дітей порятувати!
З любови до Христа рятуй нас, брате!
Ізоґен. Аби я відав, як, невже не хтів-би?
Мартіян. Проси єпископа, щоб він дозволив
моїх дітей до церкви привести.
Я сам проситиму, а ти піддерж.
Ізоґен. Тепер не час.
Мартіян. Ой, брате! Я не можу
хвилини тратити!
Ізоґен. І ми не можем.
Єпископа закинуто в темницю.
Мартіян. Коли?!
Ізоґен. Сьогодні. Завтра буде суд.
Мартіян. Та як-же так зненацька?
Ізоґен. Ти-ж бо знаєш,
що знов уже такі часи настали,

коли для християн закон — не батько,
а злий вітчим. Я саме-ж і прийшов
тебе просити, щоб на завтра конче
приготував ти оборону.

Мартіян. Трудно.
Короткий час. Я ще й не знаю справи.

Ізоґен. Я тут приніс тобі усе, належне
до сього діла. Роздивись і зваж,
чи можна що зробити.

[Подае Мартіянові сувій пергаментів. Той уважно роздивляє їх.—Тим часом Аврелія збігає швидко та обережно вділ і подається до брами. На середині перестіля спиняється і подається до таблїна, але, уперто труснувши головою, завертається знов до брами По дорозі зриває листок агави, колеться, але, стлумивши стогін болю, ховає листок під своє покривало і, не оглядаючись, вибігає крізь фіртку за браму].

Мартіян [розглянувши пергаменти]. Дуже трудно,
але можливо, з помочею бога.
[Зважливо]. Так, брате, докладу всії снаги,
всю ніч до ранку буду працювати,
і все зроблю, що тільки в людській силі.
Але тепер вділи мені годину.
Дозволь покликати моїх дітей,
сам розпитай їх про науку віри —
я їх учив, як наш канон велить —
і сього-ж вечора, коли достойні,
введи їх у громаду.

Ізоґен. Ні, не можу.
Як раз тепер повинен ти стояти
при всій повазі в очах ідолян.

Мартіян. Та сам-же я до церкви не вступаю!

Ізоґен. Ти думаєш — ніхто не буде знати,
чиїх дітей я в церкву приведу?

Тож сяя звістка, наче блискавиця,
все місто облетить! Як тілько вийдеш
ти на трибуну, — громом загуркоче
в юрбі: „у нього діти — християне!“
Тоді вже й слова не дадуть промовить.
А де-ж тепер ми знайдем оборонця?
Ти знаєш сам, що другого немає.
До инших тут у місті ми не можем
удатися — вони не християне —
та й хист їх не дорівнює твойому,
а посилати в Рим — короткий час.
Крім того, ти-ж і в Римі силу маєш,
є в тебе друзі при дворі й в сенаті.
Хто здатен помогти нам окрім тебе?
Мартіян. Але-ж подумай, брате, я-ж людина,
я-ж батько! Як-же можу я покинуть
своїх дітей — у тьмі надвірній гинуть?
Ізоґен. Та ти-ж їх просвітив Христовим словом.
Мартіян. Зерно зродило плід занадто буйний,
упавши на добірну цілину, —
як не зібрать його, то він поляже
і зогниє. Прийнявши слово, діти
запрагли діла. Сам ти знаєш, брате,
що як нема погожої води
вгасити спрагу, то людина мусить
хоч з брудної калюжі, та напитись
або умерти. Діти в мене, брате,
не літеплої вдачі. Їх Господь
не викинув-би з уст. Моя дочка
святою мрією горіти здатна, —
з таких бувають мучениці, брате.
Мій син одважної, твердої вдачі, —
незгірший був-би з нього проповідник.

Ізоґен. Се може бути. Тілько-ж наша церква
тепер не тим держиться, чим давніше.
Під час породу, звісно, ллється кров
і рветься крик, але той час минувся.
Тепера церква мусить кров щадити
і в молоко її перетворяти,
і рівним голосом, як мудра ненька,
розважно говорити. Наш єпископ
нераз наказує дівчатам нашим
не рватися до мученських вінців,
а тихим послухом служити богу.
Та й проповідників у нас — не брак.
Тебе не можуть замінити діти.
Ти в нас тепер немов наріжний камінь,
ти здержуєш усю будову нашу,
хоч сам невидний; а як ти схибнешся,
впаде нам стовп, розвалиться наш дім,
єпископа засудять на вигнання,
церковні добра конфіскують. Чим-же
тіла і душі наші будуть жити?
Наш ворог тямить, чим держиться церква,—
і вже не важить на овець, лиш цілить
у пастирів, щоб розточить отару;
з лиця землі він не змітає вірних,
а землю вириває їм з-під ніг.
Ти знаєш, — проти сього не поможе
ні проливання крови на арені,
ні проповіді грім. [Мовчання].
Хто знає, може
ще й шкода від твоїх дітей була-б..

Мартіян [вражений].
Чому?

Ізоґен. Тепера з молодими трудно.
Мов коні-неуки рвуть поводи
і не хотять ніяк ходити в шорах.
Була в нас вчора буря на зібранню:
Єпископ вилучив Ардента з церкви.
Мартіян. Ардента?! Чи-ж то може бути? За що?
Ізоґен. Все за непослух. Ти запевне чув,
що там, на конфіскованій містині,
де наша церковця мала стояла,
уряжено для цезарського культу
олтар і статую.
Мартіян. Так, я се знаю.
Ізоґен. Ардент наважив статую розбити.
Мартіян. Ой, Господи! За се — страшенна кара!
Ізоґен. Він кари не боїться. Нам-же страшно,
що він напасть на християн спровадить.
Весь клир просив, щоб не робив того.
Ти знаєш-же його запеклу вдачу.
Мартіян. Такий його покійний батько був —
„Орканом“ ми його прозвали в школі —
але палкий мій друг свойому сину
і щире серце в спадок полишив.
Аж не зміщається мені у думці,
щоб церква одцуралася Ардента...
Ізоґен. Немає ради иншої, хіба,
що він од заміру свого відступить.
Та мало сподіваючись на теє,
я поки-що вже виготовив листи,
де звістку подаю про вилучення,
щоб розіслать по всіх церквах, урядах,
громадських і державних установах,
в той самий день, як він сповнить свій замір.
До тебе-ж я з проханням удаюся

від себе і від клиру: не приймайся
ні в якім разі боронить Ардента,
якби його поставлено на суд.
Ще краще—ти зовсім не признавайся
до нього перед людьми. Мов не знаєш.
Мартіян. Але-ж Ардентів батько був мій друг
і поручив його моїй опіці,
як умірав.
Ізоґен. Формально ти не був
опікуном. В твій дім Ардент не вхожий.
Ти легко можеш осторонь стояти,
як тілько схочеш. Ти повинен, брате,
послухать нас, коли ти раб Христовий
і церкви-матері слухняний син. [Мовчання].
Мартіян [в тяжкому роздумі].
Чи-ж не над людську силу сії жертви?—
Зректися друга... допустить свідомо
своїх дітей загинути з душею...
Чи хто з людей коли чинив таке?
Ізоґен. Коли той друг тобі оселю спалить,
невже й тоді він все ще буде другом?
Хіба під час облоги не буває,
що й батько дітям брами не відчинить
і їх не пустить в поле до криниці,
щоб ворога до міста не впустити,
хоч-би від спраги діти погибали?
Мартіян. Ох, брате мій! Тут душі, душі гинуть!
Ізоґен. Ти богові їх душі доручи, —
він може врятувать в рові левинім
і в огняній печі.

[Мартіян мовчки тяжко зітхає і схиляє голову].

Ізоґен [після мовчання]. То як-же, брате?
Єпископа ти будеш боронити?

МАРТІЯН [упалим голосом, наче байдуже].
Авже-ж, про се не може буть питання.
ІЗОҐЕН [устає]. То я не буду відбирати часу.
Зостанься з миром, брате.
МАРТІЯН. В мирі йди.

[Коли Ізоґен вийшов, Мартіян, одхиливши завісу, озивається]:

Валенте!

[Валент увіходить в таблін і стає перед батьком. Той мовчки дивиться в землю, не зводячи на сина очей. Мовчання].

ВАЛЕНТ. Щó ти мав казати, батьку?
МАРТІЯН. Я мав надію, що знайду пораду...
ВАЛЕНТ. Яку?
МАРТІЯН. Просив я брата Ізоґена
ввести вас у громаду.
ВАЛЕНТ [радісно[. Ти просив?
О! батеньку! [Цілує батькові руку].
МАРТІЯН. Не тішся, мій Валенте,—
брат Ізоґен не хоче.
ВАЛЕНТ. Ми сами
до церкви підем, аби ти дозволив.
МАРТІЯН. Не прийме церква.
ВАЛЕНТ. Ізоґен хіба
в'язати й розрішати має владу?
МАРТІЯН. Він добре знає, що бажано клиру.
ВАЛЕНТ [спалахнувши].
Коли бажає клир гасити душі,
то ми посвідчим се при всій громаді!
Нехай громада судить межи нами!
Я їм скажу промову. Ти побачиш—
я імени твого не осоромлю!

Мартіян. Ні, сину, не чини руїни в церкві,
інакше—я даремне жив на світі.
Валент. Се-ж, батьку, рабство духа!
Мартіян. Ні, Валенте,
не з послуху сліпого я прошу
тебе скоритися братерській волі.
Брат Ізоґен довів так безперечно
потребу жертви, що і сам я мусів
схилити голову.
Валент. Чи він злякав
тебе новим гоненням?
Мартіян. Сину, вір,
я ні свого життя не ощажав-би,
ні вас, того життя найкращих квітів,
якби я знав, що то послужить вірі.
Але шляхи господні—таємничі,
хто може їх збагнути? Може треба
і Господу рабів глухонімих...
Валент [сумно].
Тим маю я потішитись.
Мартіян. Мій сину,
потішся тим, що ти ще молодий,—
коли Господь мене до себе візьме,
ти будеш вільний...
Валент. Може є сини,
що їх ся думка тішить,—я не з тих.
[Мовчання].
Я, батьку, вже з тобою попрощаюсь.
Благослови мене. [Склоняється перед батьком].
Мартіян [насилу владаючи собою]. Поклич сестру.
Я хочу і її благословити.
Валент [тихо]. Вона пішла.

Мартіян. Пішла?! Не попрощавшись!

[Закриває тогою обличчя].

Валент [ще тихше].

Ти плачеш, батьку?

Мартіян [одкривається]. Я хотів-би плакать,

але не вмію.

Валент [падає на коліна перед батьком].

Батеньку, прости!

Я бачу, ми тобі розбили серце!

Мартіян [підводить його].

Я більше винен. Я розбив вам душу.

Нехай вас бог помилує усіх!

[Мовчазне прощання. Валент виходить через перестіль за браму, втираючи сльози. Мартіян, одхиливши завісу в таблині, проводить його поглядом].

II.

Те саме місце і той самий день, тілько трохи пізніше. Мартіян працює в табліні сам. Часом погляд його блукае в просторі і затуманюеться тяжкою думою. але він міцним зусиллям волі примушуе себе до роботи і похиляеться над пергаментами. За брамою чутно гамін голосів, спочатку тихий, де-далі гучніший. Потім прориваеться тоненький, тремтячий, але гострий від трівоги дівочий голосок: „Ой, мамо! я боюся! Що-ж се буде? Куди се ми заїхали?“ Другий, спокійніший і глухіший жіночий голос відзиваеться: „Стривай“. Слідом за сим за брамою чутно стукіт, що зараз-же, мов не своею силою, обриваеться. Мартіян, почувши голоси, насторожився, виглянув з табліну, пішов до брами повз Міма, нахиленого над клепсідрою, і відсунув у брамі кватирку.

Мартіян [глянувши в кватирку на вулицю].

Альбіно! Сестро! [Одчиняе миттю фіртку і вибігае за ворота. Чутно гомін радісного вітання. За хвилину воротар-германець відчиняе браму і кивае на Міма, потім удвох з ним уносять в перістіль легеньку лектику (ноші з наметом і з запонами, на чотирьох ніжках, як ліжко). В лектиці сидить, одхилившись на подушки, Люцілла, тоненьке, дуже хоровите дівча-підліток. За лектикою йде поруч з Мартіяном, Альбіна, ще не стара, але дуже бліда, з сивуватим волоссям і сумними, втомленими очима.—По знаку Мартіяна слуги становлять лектику недалеко від

ставка, вносять речі новоприбулих у кімнати, в глибину оселі; Мім там у кімнатах зостаеться, а воротар вертаеться за браму і зачиняе її за собою].

Альбіна. Що се, Мартіяне,
який чудний у тебе воротар?—
не то—не відчиняе, навіть стукать
у браму не дае.

Люцілла. Та ще й кричить
по-варварськи, аж я перелякалась!

Мартіян. Германець він, по-нашому не вміе.
А не пускав тому, що я гостей
ніколи не пускаю в час роботи,
і не люблю, щоб стукались, кліенти-ж
крізь сіни входять. [Мартіян з Альбіною сідають на лавці недалеко від лектики, але не поруч із нею].

Люцілла. Дядечку, а де
Аврелія?

Мартіян [нахилився, наче щось підняти].
Немае дома.

Люцілла. Шкода!
Я так хотіла бачити сестричку!

Альбіна. Та ще побачиш, певне-ж ненадовго
вона пішла. [До Мартіяна]. Таж правда?

Мартіян. Я не знаю.

Альбіна. А ми, сюди йдучи, там під горою
молодика зостріли, так подібний
до тебе! Може то був твій Валент?

Мартіян. Запевне.

Альбіна. От, якби напевне знала,
то я-б його затримала, а так
не зважилась.

Люцілла [до Март.]. А братік хутко прийде?

МАРТІЯН. Не думаю.
АЛЬБІНА [глянувши на брата, нишком до нього].
Ти мов-би щось...
МАРТІЯН [теж нишком]. Нічого.
Нехай я потім...
ЛЮЦІЛЛА. Дядечку, скажи,
сьогодні день щасливий?
МАРТІЯН. Тим счасливий,
що ви приїхали.
ЛЮЦІЛЛА. Ні, ти не знаєш...
Я все боюсь, коли-б не був феральний.
АЛЬБІНА. Та ні-бо, доню, я-ж тобі казала.
ЛЮЦІЛЛА. Ми, дядечку, три кораблі впустили
в Александрії—все в феральні дні
вони відходили.
АЛЬБІНА. Ну, і впустили,
погожі дні, на морі нас хитало.
ЛЮЦІЛЛА. Дарма! Зате доїхали живі,
а то ще хто зна, як було-б!
МАРТІЯН [нишком]. Альбіно,
чи то вона у тебе ідолянка?
АЛЬБІНА [теж тихо]
Крий боже, то вона через недугу
така слабенька духом.
ЛЮЦІЛЛА. Мамо! Дядьку!
Що ви шепочетесь? Кажіть по правді—
феральний день?
АЛЬБІНА. Та де-ж там!
ЛЮЦІЛЛА. Календар!
Ой, дайте календар!.. [Болізно кривиться і хапається за серце].
АЛЬБІНА [в трівозі кидається до неї].
Дай Мартіяне,

прошу тебе Ось зараз, зараз, доню!

[Мартіян іде в таблін і виносить звідти календар — марморовий кубик з написаним на ньому календарним текстом у три стовпці на кожному боці]

Люцілла [переглянувши одну шпальту].

Так, правда, день Венери... Слава богу!

[Заспокоєна, одхиляється на подушки, але заразже знов тріважиться і починає щось шукати].

Де, мамо, булла?

Альбіна [виймає з мішечка, що коло пояса, невеличкий медальйон на стрічечці]. Ось. [Хоче знов сховати].

Люцілла. Ні, дай сюди, ти ще загубиш. [Бере буллу і чіпляє собі на шию].

Мартіян. Що-ж таке в тій буллі?

Люцілла. Там камінець,—„гадюче око“ зветься,— жрець Ескулапа дав у Сіракузах, там мама в храм ходила.

Мартіян [до Альбіни]. Правда, сестро?

Альбіна [непомітно для Люцілли зробила знак Мартіянові, що ні].

Та мусіла вже... Що-ж ти з нею зробиш?

Люцілла. А в храм Лібітініми вдвох підем, як відпочину. Мама от не хоче, а там на кораблі казала жінка, що просто як рукою здійме слабість.

Мартіян. Ти в мене й так поправишся, Люцілло.

Альбіна. Отсе-ж я й привезла її до тебе на поправку. Єгипетська весна їй завжди шкодить; той гарячий вітер— то чисте пекло.

ЛЮЦІЛЛА. Тут як у раю—
так легко дихати... [Глибоко дише, втішно усміхаючись].

АЛЬБІНА [теж усміхається]. От бачиш, доню,—
казала-ж я, що добре в дядька буде!

[Мім приходить, бачить, що соняшний дзигар вже весь покритий тінню, і здіймає клевця, щоб ударити в дошку, але Мартіян робить йому знак, що не треба, і показує рукою на браму. Мім, покинувши клевця, відчиняє фіртку, торкає воротаря і показує йому на бічний прохід у дворі; той увіходить у двір, зачиняє фіртку, засуває важким засовом браму і йде собі праворуч через двір у бічний прохід. Мім вертається і наливає кухликом воду в клепсідру].

ЛЮЦІЛЛА [трівожно мацає в себе на грудях і шукає навколо. З одчаєм].
Ой, мамо, лихо! Я згубила рибку [1]).

АЛЬБІНА. Як, донечко? Вона-ж була на шиї.

ЛЮЦІЛЛА. Шнурочок певне перервався... [Ламле руки і здіймає їх угору]. Боже!
Прости мене! Прости!.. Ой, мамо, мамо!
Навіщо я тебе в той храм послала!
Господь прогнівався за Ескулапа
і рибку одібрав, бо він не хоче,
щоб я, нечиста, знак Христовий мала.
Ох, мамочко, тепер-же я умру!..
Ой, нащо-ж ти пішла до Ескулапа!..

[Альбіна безпомічно дивиться на Мартіяна].

МАРТІЯН [нишком до Альбіни].
Скажи, що не ходила.

---

[1]) Рибка — відома первохристиянська емблема; вона повстала з сього: грецьке слово ἰχθύς (риба) складається з початкових літер грецьких слів, що означають — „Ісус Христос Син Божий Спаситель"

Альбіна [так само, хитаючи головою]. Гірше буде.

Люцілла [раптом завважає у Міма в руках свою рибку. Радісно].

Дай, дай сюди! Ти де її знайшов?

[Мім не рушиться, спокійно роздивляючи майстерно зроблену рибку].

Дай! то моя! [до Мартіана роздражнено].

Чому се він не слуха?

Він варвар теж?

Мартіян. Ні, він глухонімий.

[Бере од Міма рибку і подає Люціллі, вона втішно притискає рибку до серця і цілує її].

Люцілла [глянувши на Міма].

То він страшний!

Мартіян. Ні, чим-же він страшний?

Він добрий і покірливий, він буде

тебе носити на руках, як схочеш.

[На миґах питає Міма, чи буде він носити Люціллу на руках. Мім потакує головою і всміхається привітно Люціллі. Вона теж усміхається].

Люцілла [до Мартіяна].

Звели йому, щоб відчинив ворота.

Здається, з сього боку видко море,—

я подивлюсь...

Мартіян. Там вулиця, дитинко;

там ходять люде, будуть заглядати.

Люцілла [злякано]. А ти боїшся? Певне тута люде

камінням кидають у християн?

[До матері]. Щоб ти мені ніколи не ходила

на вулицю! І в церкву не пущу.

І щоб ніякі люде не ховались

у нас в кімнаті! Чуєш? Я не хочу!

А то заслабну гірше та й умру!

Альбіна. Нехай Господь боронить! Не тривожся.
Куди-ж я тут піду? Кого сховаю?
Я-ж не знайома тут ні з ким.
Люцілла. У церкві пізнаєшся одразу з усіма.

[До Мартіяна, нервово, де-далі все більше бентежачись].

Ти, дядечку, не знаєш... то давно ще,
як я була маленька... все мій татко
ходив до церкви та й ходив... і люде
у нас ховалися... А раз... вночі...
прийшла сторожа, тих людей забрала...
і татка з ними... І в темницю татка
замкнули... мучили... пекли залізом...
а потім... до стовпа його прибили
і... і... [Задихається, хапається за груди, стогне].
Альбіна [кидається до неї]. Люціллочко!
Люцілла. Води! Води!..

[Мім по знаку Мартіяна подає їй води].

Люцілла [напившись і полежавши тихо, до матері].
То ти не підеш?
Альбіна. Не піду, дитинко,
нікуди не піду, з тобою буду.
Люцілла. А люде? Може дядько їх ховає?
Мартіян. Ні, в мене не ховається ніхто.
І ти не бійся, нас ніхто не займе.
Мене тут поважають.
Люцілла [зітхає з полегкістю]. О, се добре!
[Закриває очі].
Якби хоч рік пожити так спокійно,—
я-б видужала, мамо.

Мартіян. Дай-то, Боже!
Не рік живи, я хоч і до заміжжя.
Люцілла. Який ти добрий, дядечку... Щаслива
Аврелія! У неї татко є...
[В голосі її бренять сльози].
Альбіна [до Мартіяна].
Дозволиш занести її в кімнату?
Вже вечоріє.
Мартіян. Певна річ. Там досі
прибрали вже й вечерю зготували.
Ви будете вечеряти в кімнаті
чи у тріклінії?
Альбіна. Вже-ж там, де ти.
Мартіян. Я не вечеряю. А ще до того
роботу наглу маю. Ось я зараз
скажу, щоб занесли Люціллу.
Люцілла. Ні!
Сама піду.
Альбіна. Тобі-ж се трудно, доню.
Люцілла. Сама піду! Бо се поганий знак,
щоб на руках несли в нову домівку.
Альбіна. Се хто-ж тобі сказав?
Люцілла. Сама я знаю,—
бо так уносять тілько в шлюбну хату,
або в гробницю.
Альбіна. Бог з тобою, люба!
Мартіян. Як ти вже віриш в тії забобони,
то думай, що як раз ти вийдеш заміж,
гостюючи у мене.
Люцілла. Ні, не те.
Бо в християн не вносять в шлюбну хату,
то тілько в ідолян,—я-ж християнка.
Мартіян. То не повинна вірить в забобони.

Люцілла [уперто].

Я все-таки сама піду. [Вилазить з лектики, Альбіна їй помагає. Вилізши і зробивши кілька кроків, Люцілла спиняється і скрикує].

Ой, Боже!

Альбіна. Що? Що тобі?

Люцілла. А нащо-ж я далася

внести у браму? [Стогне і хлипає].

Альбіна. Тож нічого, доню,

тож тільки в перістіль, у двір, не в хату.

Люцілла [спокійніше, але неймовірно].

Ти справді так гадаєш?

Альбіна. Вже-ж, єдина!

І не гадаю, а напевне знаю:

в Єгипті зветься домом все обійстя,

а тута перістіль—то ще не дім.

[Виводить дочку, стиха розважаючи, бічним проходом у дальші кімнати. Мартіян, провівши Альбіну і Люціллу, зараз вертається і дає Мімові на мігах розпорядок, щоб подав гостям вечерю, а сам іде в таблін працювати, але, завваживши, що там уже не видко, а в лямпі нема олію, виходить знов у перістіль. Поки Мім вештається, почерез перестіль носячи вечерю гостям з кухні в дальші кімнати, Мартіян в ті хвилини, коли зостається сам, заходить в кімнати своїх дітей; з Авреліїної кімнати виносить стрічку і квітку лілеї, з Валентової якісь таблички, несе їх, прикриваючи тогою, і ховає в табліні в скриньку].

Альбіна [підходить до завіси в таблині. В руках у неї мисочка з якоюсь стравою і чарка з вином].

Я заважаю, Мартіяне? Вибач,—

я на хвилинку. Чи нема у тебе

з алое ліків?

Мартіян. Та, здається, єсть.

Нехай—запалять світло—пошукаю.

[Виходить і, перейнявши Міма, показує йому, щоб засвітив світло. Той приносить олію, наливає в лямпу Мартіянову і в ліхтарню коло клепсідри, потім приносить запалену скіпку і засвічує світло в таблїні і в перістилі. Мартіян з Альбіною тим часом розмовляють].

Мартіян [угледівши в Альбіни страву й вино].
Се що? ти принесла мені вечерю?
Альбіна [ніяково, поставивши принесене на лавку].
Та... Се Люцілла конче напосілась,
щоб я твоїм пенатам віднесла.
Мартіян. Я-ж не держу ні олтаря, ні статуй.
Альбіна. Я їй казала те—не хоче слухать.
„Ти, каже, тілько в атріум постав, —
вони вже знайдуть“.
Мартіян. Як то сумно, сестро!
Твоя і Фестова дочка—шанує
не бога справжнього, а ті привиддя!
Альбіна. Вона шанує бога і боїться,
але у неї страх, ні, просто жах
перед усім, що їй здається грізним
чи таємним... Се—лихо, Мартіяне,
палюча, люта рана в мене в серці,
те марновірство! Але що-ж я вдію?
Ти-ж бачив сам... Є матері, що можуть
сами своїх дітей на смерть віддати
за віру, але я... Ти, Мартіяне,
либонь мене осудиш?
Мартіян. Ні, Альбіно,
я не сужу нікого.
Альбіна. Їм вже легше,
тим матерям—їх діти раз конають,
раз терплять муку, а моя — щоденно...
Мартіян. І відколи-ж се так?

Альбіна. Від смерти Феста.
Сім літ уже караємось отак.
Вона то й народилась дуже квола,
бо я тоді таке життя трівожне
провадила... Мені здається часом,
що я таки проти Люцілли винна, —
я кидала те хворе немовлятко
для служби вірі, я його труїла
своїм перегорілим молоком.
Ой, я її струїла ще в утробі
своєю кров'ю, що горіла палом
надземних поривань!.. Але вже потім,
як батько їй умер, сконавши в муках,
мені здалося — Господи, прости! —
що вже моя родина заплатила
крівавий довг. Я більше не могла
те сиротятко мучити... Ой, брате!
не думай тілько, що душа моя
на тому заспокоїлась, ой де-ж там!
Моя душа в довічную неволю
попалася, але, на жаль, не вмерла...
Мартіян. Чому „в довічну"? Ти ще можеш, сестро,
дістатися на волю.
Альбіна. Як умру?
Мартіян. Та ні, ще тут, на сьому світі.
Альбіна. Брате,
як можеш ти мене сим потішати?
Я маю прагнути дитині смерти?!
Мартіян. Не смерти, лиш одужання. Люцілла
одужає, за когось піде заміж,
а ти сама тоді знов будеш вільна.
[Альбіна тяжко зітхає, безнадійно махнувши рукою].

Альбіна. Дай боже, Мартіяне, щоб ніколи
ти не зазнав такого лиха з дітьми!..
Мартіян [глухо]. Я може гірше знаю.
Альбіна. Що ти кажеш?!
Мартіян. Ти для дитини занедбала віру,
я-ж—навпаки.
Альбіна. Ти видалив дітей
за ідолянство з дому?
Мартіян. Християне
у мене діти, але тяжко їм
в такому домі, де нетяжко жити
хіба глухонімому.
Альбіна. Не збагну я...
Мартіян. Ти можеш обіцяти з легким серцем
своїй дочці до церкви не ходити,
поки ви тут гостюєте, бо й сам я
до церкви не хожу.
Альбіна. Ти відречений?!
Мартіян. Ні, гірше—потайний. І так я мушу.
Така громадська воля. Сих кайданів
душа моя не скине, поки в тілі.
[Мозчання. Альбіна стискає братові руку].
Голос Люцілли [здалека].
Ну, мамо! Де ти?
Альбіна [відзивається]. Зараз, зараз, доню!
[Заспішившись]. Дай ліки, Мартіяне, я піду.

[Мартіян виносить з табліну слоїчок, Альбіна бере і йде до дочки —Мартіян віддає Мімові страву й вино, що принесла Альбіна, і дає знак винести геть. Мім виходить.—Повна тиша. В перістілі світло з ліхтарні вже бореться з темрявою, що напливає з кутків. В табліні Мартіян сидить. похилившись над працею.—Раптом чутно

наглий трівожний стукіт у браму. Мартіян зривається і біжить до брами].

Мартіян [ще на ході].
Хто там?

Голос за брамою. Се я—Ардент... сховай мене!

[Мартіян одсуває кватирку в фіртці. Крізь кватирку, при мінливій смузі світла з ліхтарні, видко бліде, спотворне, скрівавлене обличчя Ардента]

Мартіян. Що сталося?

Ардент. Я статую розбив.

[Мартіян сплескує руками].

Вони побачили... женуться... пробі,
сховай мене!

Мартіян. Не можу я. Не смію.
Тут лікарь близько, забіжи до нього, —
йому се безпечніше, та й тобі.

Ардент. Я не дійду... Я весь зіхожу кров'ю...
побитий... скаменований... На бога!
Рятуй мене! Згадай Христові рани!

Мартіян. Не смію, сину.

Ардент. Так, я син тобі!
Мій батько доручив мене... [Спиняється, прислухається, здалека чутно рев юрби і тупотіння її ніг]. Ой, швидче
пусти мене!

Констанцій [вибігає з своєї кімнати, що зараз коло брами].
Патроне, я сховаю
Ардента в себе в хаті.

Мартіян. Ні, не можна.
Твоя кімната в мене в домі.

Констанцій. Пробі!
Патроне, він сконає під порогом!

Пущу його! Дивитися не сила!
Вони-ж його уб'ють, розірвуть, стопчуть!

[Мартіян мовчки удержує його за руку, щоб не відсував засови. Констанцій силкується визволити руку, пориваючись до брами].

Ардент. Пусти мене!
Мартіян. Не можу я пустити.
Ардент.
Господь тебе не пустить в царство боже!
Будь проклятий! Пілат!!

[Зникає з кватирки. Рев юрби ближче].

Мартіян [випускає Констанція]. Арденте! Сину!

[Береться сам до засова, щоб відчиняти, але сильний стукіт скількох кулаків у браму вражає його і він спиняється].

Мартіян [тремтячим голосом].
Хто стукає?
Скілька голосів. Сторожа і народ!
Мартіян [намагаючись опанувати собою].
Чого вам треба?
Один грубий голос. Ти сховав злочинця!
Мартіян. Якого?
Той самий голос. Сам ти знаєш! Одчиняй!
Альбіна [вибігає].
Що тут таке?
Мартіян. Йди, сестро, до Люцілли,
я може якось одверну біду. [Альбіна виходить].
Мартіян [вже твердо].
Не мушу я нікому відчиняти
крім слуг закона.
Голос. То пусти сторожу.
Мартіян. А хто мені запевнить, що юрба
не набіжить у дім?

Голос. Центуріон
мійських вігілів.

Мартіян. Ти?

Голос. Так, я. [Той-же голос промовляє до юрби]. Гей, люде!
Не йдіть за нами. Краще пошукайте,
чи не побіг він вулицею далі. [Згодом до Мартіяна].
Тепер безпечно відчиняй.

[Мартіян одчиняє. Сторожа входить у перістіль, попереду центуріон].

Мартіян [до центуріона]. Прошу вас,
без галасу чиніть повинність вашу,—
у мене в хаті хворі.

[Сторожа розходиться по кімнатах навколо перістіля, обшукує таблін, заходить ліворуч в помешкання для рабів і з лівого проходу виводить Міма й воротаря. Инші вігили задержують Констанція].

Центуріон [покзуючи на задержаних].
Мартіяне!
Се хто такі?

Мартіян. Сі два — мої раби,
а сей — мій писар.

Центуріон [до сторожі]. З їх ніхто не схожий
з утікачем?

Де-хто з сторожі. Та де-ж там! — той побитий,
весь у крові, та й постать в нього инша.

[Центуріон махає сторожі рукою, зловлених випускають. Центуріон подається до проходу праворуч. Мартіян його переймає]

Мартіян. Я вас просив-би лиш в одну кімнату
не входити, бо саме там недужа.

Центуріон. Ну, знаєм тих недужих! [До сторожі].
Скрізь шукайте!

[Сторожа йде в прохід, одтіснивши Мартіяна набік, так що він не встигає пробитись наперед.— За хвилину чутно проникливий крик. Люцілла в білій нічній туніці з широкими рукавами вибігає в перістіль, за нею стрівожена Альбіна, Мартіян поспішає за ними].

Альбіна. Куди ти, доненько?

Люцілла [метушиться]. Де нам сховатись?

[Натрапляє на лектику і влазить туди].

Ховайся, мамо! Лізь сюди, до мене!

Альбіна. Та нащо-ж?

Люцілла. Забере тебе сторожа!

Альбіна. То не сторожа... то... [Стиха до брата].
Ой, Мартіяне,
що їй сказати?

Мартіян. То... до сина гості...
легіонери...

Люцілла [здавленим голосом]. Ні! Неправда! Ні!

[Чутно брязкіт зброї, сторожа вертається в перістіль. Люцілла поспішно засувається завісами].

Центуріон. А тут ви скрізь шукали?

Один вігіл. Скрізь.

[Люцілла видає глухий стогін. Центуріон підбігає до лектики].

Центуріон. А хто тут?

Альбіна [хапає його за руки].
Молю! благаю! Не дивись!

Центуріон. Я мушу.

[Розсуває завіси і заглядає в лектику. Люцілла з хрипким криком підводиться і зараз-же падає зомліла].

Центуріон [до Альбіни, трохи збентежений].
Прости, матроно, я не знав...
[У браму знов стукають].

Голос за брамою. Стороже!
Знайшли його! Знайшли! Ось тут він! Тута!

Центуріон [до Мартіяна, ввічливо].
Пробач нам, пане, за таку турботу,
але-ж ти знаєш, ми повинні.

[Мартіян мовчить. Центуріон дає знак сторожі і виходить укупі з нею за браму].

Альбіна [що захожувалась тим часом коло Люцілли, скрикує].
Боже!
Вона холоне!

Мартіян [нахилився і собі до Люцілли, здрігнувся і швидко одвів Альбінині руки від Люцілли].
Ні, сестричко, ні...
вона зомліла... [Робить знак рабам, вони виносять лектику з Люціллою праворуч].

Альбіна [б'ється у нього в руках]. Ой, пусти, пусти!

Мартіян. Та я-ж іду, я, сестро, йду з тобою.

[Виходять праворуч. Раби вертаються, воротар виходить ліворуч, Мім лишається в перістілі. — Згодом чутно тяжкі ридання Альбіни. — Мартіян виходить і стукає в двері до Констанція, той виходить з кімнати]

Мартіян. Прошу тебе, заклич яких сусідок, —
не можна-ж так її лишити з трупом.

Констанцій. Невже твоя небога вмерла?!

Мартіян. Так.

Констанцій. Спокій її душі... Іду, патроне.

[Виходить. — Мартіян іде до Альбіни. Мім тим часом спокійно поправляє світло в таблїні і в перістілі, поглядає на клепсідру, зарівнює коло

неї розтоптаний та зритий ногами пісок. — Констанцій проводить двох жінок через перістіль у правий прохід, щось їм пошепки говорячи на ході; вони смутно похитують головами і зітхають. Провівши жінок, Констанцій вертається в свою кімнату].

Мартіян [проводить Альбіну по-під руки і садовить її на лавку далі од світла].
Сядь тут, сестричко. Матері не слід
дивитися на ту сумну роботу.
[Альбіна плаче у нього на плечі].

Альбіна [спиняючи плач].
Вона казала правду... [Знов плаче].
Мартіян [тихо]. Що?
Альбіна. Навіщо
внесли ми на руках її в сей дім!
[Плаче дужче].

Мартіян. Не треба думати такого, сестро.
Се божа воля.
Альбіна. Правда, Мартіяне,
Господь мене карає по заслузі!
бо я відступниця! Раба лінива!
Мартіян. Господь наш—милосердний. Се не кара.
Се він свою дитину заспокоїв,
він дав спочити їй від мук тяжких.
Альбіна [після моменту стишення знов вибухнула плачем]
Ой, доненько! А за що-ж ти мене
скарала так? [Раптом уриває, одхиляється від Мартіяна бере його за руку і шепоче].
Ох, як вона уміла
думки читати... що-найтаємніші...
Вона сказала раз: „Ти ненавидиш

свою любов до мене"... [Зсунула брови і затопилася в тяжкій задумі].

МАРТІЯН. Не воруш
тих спогадів. Господь тебе покликав
знов до роботи,—будь покірна. Йди.

АЛЬБІНА [не зміняючи виразу].
Куди?

МАРТІЯН. Туди, де працювала з мужем.
Там будеш між братами.

АЛЬБІНА [притомніше]. Ти, мій брат,
а ти мене від себе одсилаєш.
Не приймуть і вони: „зрадлива", скажуть.

МАРТІЯН. Ні, сестро, каменя не кине в тебе,
хто має серце. [Тихо, проймаюче, смутно].
Я-ж — не можу більше
заковувать в кайдани рідні душі.
Я мушу бути сам Таким, як я,
не можна мати кревної родини,
не можна й другом називать нікого.
Ти мусиш так заїхати далеко,
щоб тінь моя тебе не доступила,
і там ходи не в темряві, а в світлі.

АЛЬБІНА [знов плаче].
А як-же я Люціллоньку покину?
Хто буде доглядать її могили?

МАРТІЯН. Родину мертву я приймати смію
в свою оселю, і твоя дитина
в садочку в мене буде спочивати.
Я досі не садив квіток—для неї
зрощу їх цілий гай.

АЛЬБІНА [з риданням падає йому в обійми].
Спасибі, брате!..

[Мім підходить до клепсідри, придивляється до неї і починає голосно калатати в дошку клевцем]

АЛЬБІНА [кинулась].
Що се таке?
МАРТІЯН. Се Мім свій обов'язок
сповняє—знак дає, що спати час.
АЛЬБІНА [встає]. Тобі спочити треба.
МАРТІЯН. Ні, я буду
до рана працювати.
АЛЬБІНА. Я піду...
Піду... в-останнє надивлюсь на доню...
Ой, доненько! Яка мені гірка
без тебе воля! (Виходить плачучи).
МАРТІЯН [підходить до дверей кімнати Констанція].
Ти іще не спиш,
Констанцію?
КОНСТАНЦІЙ [виходить]. Невже я міг-би спати
після такого?
МАРТІЯН. То ходи до мене.
Нам треба сюю ніч попрацювати.
КОНСТАНЦІЙ. Ти можеш працювати?
МАРТІЯН. Я повинен.

[Ідуть у таблін. Констанцій попереду, сідає до стола, наготовляє таблички].

КОНСТАНЦІЙ. Боюся, що писатиму погано, —
рука тремтить.
МАРТІЯН. Дарма. Я розберу.
Я потім все одно скажу инакше,
а се лиш так, для прояснення думки.
Так легше думати. [Сідає в крісло].
КОНСТАНЦІЙ [підводить голову і скрикує].
Патроне! пробі!
та ти-ж зовсім посивів!
МАРТІЯН. Се неважно.

Ну, я проказую. [Диктує, Констанцій пише].
„Шавновні судді!
Я вас прошу розважити спокійно,
з холодним розмислом, сю просту справу,—
вона прозора буде мов кришталь,
коли її не затемнить дихання
якої пристрасти. Кришталь найкраще
нам роздивлятись при холоднім світлі“...

Констанцій [випускає стиля з рук].
Прости... не можу...

Мартіян. Дай. Я сам скінчу.
[Бере до себе табличку і стиля і пише помалу, але твердою рукою].

24 XI 1911.

115—120. **Барвінський Олександер,** Спомини з мого життя, II.
121—123. **Кобилянська О.,** Земля I, повість.
124—126. **Кобилянська О.,** Земля II, повість.
127—128. **Шов Б.,** Цезар і Клеопатра, драма.
129. **М. Вовчок,** Не до пари, Два сини й инші оповід.
130—134. **Маковей О.,** Залісся, повість.
135—139. **Кониський Ол.,** У гостях добре, дома ліпше,повість.
141—142. **Федькович Ю.,** Довбуш, трагедія.
143—144б. **Федькович Ю.,** Оповідання.
145. **Гринюк Лесь,** Весняні вечері, новелі.
146. **Леся Українка,** Оргія, драматична поема.
147. **Федькович Ю.,** Так вам треба, фарс.
148. **Федькович Ю.,** Як козам роги виправляють.
149—149а. **Шевченко Т.,** Музика, повість.
150. **Кропивницький М.,** По ревізії, комедія в 1 дії.
151—151а. **Шевченко Т.,** Артист, повість.
152—153. **Карпенко-Карий,** Бурлака, драма.
154. **Бобикевич О.,** Настоящі, комедія в 1 дії.
155—156. **Шевченко Т.,** Гайдамаки, поема.
157. **Федькович Ю.,** Люба—згуба, повість.
158. **Шніцлер, Артур,** Ляйтнант Ґустль, новеля.
159—160. **Левицький-Нечуй Ів.,** Пропащі, повість.
161. **Кобилянська Ольга,** Битва, нарис.
162. **Підмогильний В.,** В епідемічному бараці, нарис.
163. **Кобилянська Ольга,** Природа, новеля.
164—165. **Плятон,** Оборона Сократа, переклав В. Кміцикевич.
166—167. **Карпенко-Карий,** Житейське море, комедія.
168—170. **Єфремов С.,** М. Коцюбинський (Літер. характер. укр. письм. III).
171. **Маркс Карл,** Наймана праця й капітал.
172—173. **Мирний Панас,** Лихі люде, повість.
174—176. **Дорошенко Дм.,** П. Куліш (Літ. хар. укр. письм. IV).
177—179. **Містраль Фред.,** Спогади й оповідання.
180—182. **Коцюбинський М.,** Fata morgana.
183—184. **Костомаров М.,** Дві руські народности.
185—187. **Бойко В.,** Марко Вовчок (Літ. хар. укр. письм. V).
188—189. **Ромен Роллян,** Вовки, революц. драма.
190. **Коцюбинський М.,** Лялечка, Поєдинок (оповідання).
191—192. **Коцюбинський М.,** На віру и инши оповідання.
193. **Коцюбинський М.,** П'ятизлотник, Помстився, Хо.
194. **Коцюбинський М.,** Для загального добра, оповід.
195—196. **Коцюбинський М.,** Пе-коптьор, Посол від чорного царя, Відьма (оповідання).
197. **Коцюбинський М.,** По-людському і ціпов'яз, оповід.
198. **Коцюбинський М.,** Дорогою ціною, оповідання.
199—201. **Франс Ан.,** Злочинство Боннара.
202—203. **Ромен Роллян,** Дантон, револ. драма.
204—205. **Дорошенко Дм.,** Костомаров (Літ. хар. укр. письм. VI).
206—207. **Єфремов С.,** Карпенко-Карий (Літ. хар. укр. письм. VII).
208. **Мирний П.,** Серед степів, оповідання.
209. **Мирний П.,** Лихо давне й сьогочасне, повість.
210—211. **Мирний П.,** Як ведеться — так і живеться.
212. **Васильченко С.,** Талант, повість.
213. **Коцюбинський М.,** Коні не винні.
214—215. **Карпенко-Карий,** Сава Чалий, трагедія.
216—219. **Єфремов С.,** Левицький-Нечуй (Літ. хар. укр. п. VIII).
220—221. **Леся Українка,** Лісова пісня, драма.
222—223. **Леся Українка,** Кассандра, драма.
224—225. **Леся Українка,** Камінний Господарь, драма.
226. **Леся Українка,** Адвокат Мартіян, драма.

